

Lazar Barać

Etnografski institut SANU

lazar.barac@ei.sanu.ac.rs

Anđelka Živojinović

*Doktorantkinja na Odeljenju za etnologiju i antropologiju ,
Filozofski fakultet u Beogradu*

andjelka97@gmail.com

Jelena Ćuković

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet u Beogradu*

jelena.cukovic@f.bg.ac.rs

MIGRATORNI, STRATEŠKI I IDEOLOŠKI ASPEKT POVRATKA NA SELO U SAVREMENOJ SRBIJI¹

Apstrakt: Povratak na selo je složen koncept s kojim smo se često susretali prilikom terenskih istraživanja, a njegova prisutnost postaje sve izraženija i u javnom diskursu. U ovom radu nastojimo da mapiramo i kontekstualizujemo migratorni, strateški i ideološki aspekt povratka na selo, jer environmentalne migracije, izazvane degradacijom životne sredine, često služe kao okvir za promišljanje o ruralnim sredinama kao alternativni života u gradu. U kontekstu Republike Srbije, povratak na selo je institucionalizovan kroz politike ruralnog razvoja koje su kreirane sa ciljem demografske obnove i revitalizacije sela. Međutim, različiti aspekti povratka na selo ne mogu se svesti isključivo na ekonomske ili environmentalne faktore. Oni su prožeti i ideološkim narativima koji selo predstavljaju kao bastion „autentičnih” vrednosti, čime se ruralna sredina reprezentuje i instrumentalizuje u okviru šireg diskursa o povratku tradiciji i „prirodi”, suprotstavljajući se urbanizaciji i modernizaciji.

Ključne reči: povratak na selo, antropologija, environmentalne migracije, ruralni razvoj, strategije, ideologija, priroda, tradicija.

---

¹ Rad je podržan projektima finansiranja naučnoistraživačkog rada Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije: ugovor br. 451-03-68/2020-14/200173 (Etnografski institut SANU) i ugovor br. 451-03-47/2023-01/ 200163 (Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet).

I Uvod

Nedugo po završetku Drugog svetskog rata i dolaskom Komunističke partije na vlast, otpočela je intenzivna industrijalizacija jugoslovenske države koja je podrazumevala i izgradnju modernog socijalističkog društva. Donošenjem *Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede* (1947–1951) jugoslovenske vlasti su pretpostavljale da će industrijalizacijom ubrzano dostići ideal ekonomski savršenog društva, te je akcenat bio na stihijskom otvaranju fabrika, najpre u domenu „teške industrije” (Dobrivojević 2009, 104; Kukić & Nikolić 2020, 83). Iako je seosko stanovništvo isprva nevoljno (pod silom i/ili prinudom) postajalo klasa industrijskih radnika (Dobrivojević 2009, 105), industrijalizacija je uzimala sve više maha, što je dovodilo ne samo do unutrašnjih migracija na relaciji *selo-grad*, nego i do spoljašnjih migracija tj. migracija radne snage u inostranstvo posredstvom programa „gostujućih radnika”. Budući da su dvostruki emigracijski tokovi doveli do „odumiranja sela”, tokom prošle decenije su narativi o povratku na selo postali sveprožimajući element medijskog i političkog diskursa. Povratak na selo postao je ustaljena fraza koja se najčešće javlja u romantičnim i romantizovanim imperativima za promenu životnih okolnosti, te s vremenom postaje sve intenzivnija, popularnija i ideološki sadržajnija. Prethodno rečeno korespondiralo je sa prepoznavanjem sela kao predmeta „brige”, te je 2020. godine osnovano Ministarstvo za brigu o selu čime je ovaj fenomen zadobio i složeniju pravno-normativnu i stratešku dimenziju. Stoga, u ovom radu nastojimo da mapiramo ključna čvorišta koja se vezuju za „povratak na selo” kao migratorni, strateški i ideološki koncept i kreiramo izvestan „temelj” za dalje tretiranje ovog fenomena koji postaje sve relevantniji i prisutniji u Republici Srbiji.

II Migratorni aspekt povratka na selo iz perspektive studija migracija

Načelno i najjednostavnije rečeno, migracije predstavljaju procese privremenog ili trajnog prostornog premeštanja pojedinaca i grupa (Heršak 1985, 5). *Međunarodna organizacija za migracije* (*International Organization for Migration*) definiše migraciju kao kretanje ljudi izvan njihovog uobičajenog mesta boravka, bilo preko međunarodnih granica ili unutar granica određene države (IOM²). Savremeni načini življenja su tako oblikovani da neminovno dovode do procesa mobilnosti i migratornog ponašanja (Hägerstrand 1973, 65), stoga, migracije danas čine globalni i globalizacijski trend, jer milioni ljudi svakodnevno prelaze granice ili migriraju iz jednog mesta u drugo unutar granica nacionalne države iz različitih pobuda (Brettell & Hollifield 2023, 1). Migracija

---

2 Izvor: <https://www.iom.int/key-migration-terms>

gotovo nikad nije slučajna, već je potaknuta određenim faktorima i uzrocima koji se mogu kretati od ličnih do kolektivnih i sistemskih. Podobnije rečeno, migracije su uvek uslovljene čitavim spletom istorijskih, političkih, ekonomskih i sociokulturnih faktora i okolnosti. Unutar studija migracija³ kao interdisciplinarnog polja, postoje brojne klasifikacije migracija, ali se one najčešće dele na *dobrovoljne, prisilne, regularne, neregularne, ekonomske, političke, trajne, privremene* itd. (v. Petersen 1958; Heršak 1985; Reitsma & Vergoosen 1988; IOM 2019; Kaushik 2021). Kao i većina klasifikacija u društvenohumanističkim disciplinama, klasifikacije migracija je neophodno shvatiti kao načelne, jer su granice među migracijskim tipovima porozne, te se često u jednom tipu migracije sažimaju i drugi migracijski tipovi. Pomenuto najpre proizilazi iz toga što su migracije mobilna, fluidna i kompleksna pojava koja se često odupire generalnim određenjima i klasifikacijama. Ipak, moguće je mapirati dominantne obrasce migratornog kretanja koji podrazumevaju nekolicinu ključnih pravaca: *selo-grad* i *jug-sever* (v. Lukić 2013) kao i *siromašnija zemlja-bogatija zemlja*; takođe, i matice migrantskog iskustva različitih tipova migranata neretko su slične ili se odlikuju izvesnim sličnostima poput nostalgije, transnacionalnih veza sa zemljom porekla, identitetskih strategija, sličnih narativnih i ideoloških obrazaca itd.

Početak novog milenijuma, usled podizanja ekološke svesti, ali i katastrofa do kojih dovode klimatske promene, kao bitan skup uzroka migracija poimaju se ekološki, klimatski ili, uopšteno rečeno, faktori životne sredine (v. Hua 2012; Millock 2015; Hunter & Nawrotzki 2016). Poseban migracijski tip čine migracije uslovljene životnom sredinom – *environmentalne migracije*. Međunarodna organizacija za migracije (IOM) podvodi termine *environmentalna migracija* (eng. *environmental migration*) i *environmentalni migrant* (eng. *environmental migrant*) pod ključne pojmove unutar polja migracija (IOM 2019). Tako sintagma *environmentalne migracije* označava kretanja pojedinaca i grupa koji su zbog promena u životnoj sredini prinuđeni da napuste svoje mesto prebivališta ili se na emigraciju odlučuju dobrovoljno zarad pronalaženja boljih uslova života (IOM 2019, 64–65). Budući da i definicija klimatskih migracija referiše na ista ključna mesta, *environmentalne migracije* možemo poistovetiti sa ekološkim/klimatskim migracijama ili, s druge strane, koncept *životne sredine* možemo shvatiti u širem smislu. Naime, pod terminom *životna sredina* mogu se podrazumevati i prirodni i artificalni predeli (Hunter & Nawrotzki 2016, 466), te se životnom sredinom mogu poimati i urbane i ruralne regije. Da termin *environment* ne sadržava nužno ekološku i klimatsku komponentu, tj. da se ne mora ticati direktnog odnosa čoveka i prirode, jeste i faktor društvenog okruženja (eng. *social environment*) koji Hanterova i Navrocki ističu kao bitan motivator za migraciju (Hunter & Nawrotzki 2016, 466). Dakle, životna

---

3 Studije migracija predstavljaju interdisciplinarno polje unutar kog se sažimaju različita znanja iz brojnih disciplina poput antropologije, sociologije, psihologije, demografije, prava, istorije i sl. (v. Brettel & Hollifield 2023).

sredina može biti shvaćena kao širok skup kontekstualnih faktora i elemenata koji određuju kvalitet i zadovoljstvo stanovanja u određenom mestu, dok nezadovoljstvo tim okruženjem može biti uzrok emigracije (Hunter & Nawrotzki 2016, 466). Nadalje, u generalizovanom smislu, environmentalne migracije se mogu poimati kao krovni i najširi tip migracija u kom se sintetizuju svi drugi migracijski tipovi⁴. U prilog prethodno navedenom, bolji environmentalni uslovi na relaciji *mesto emigracije-mesto imigracije* mogu biti ključni *pull faktori* (faktori privlačenja) odnosno *push faktori* (faktori odbijanja) (Hau 2012, 11; Mianabadi et al. 2023, 4). Tako, u urbanim sredinama, faktori odbijanja mogu se ogledati u posledicama antropogenog uticaja koji podrazumeva prenaseljenost, prekomernu potrošnju, nisku ekološku osvešćenost/neekološko delanje, saobraćane gužve usled nedovoljno razvijene infrastrukture, loš kvalitet i visoku zagađenost vazduha, smog i druge faktore. Pomenuti činioци, uz poslovne prilike, jedni su od ključnih motivatora koji dovode do popularizacije života u neurbanim područjima. S tim u vezi, u narednom delu teksta ćemo izložiti kratku rekonstrukciju uzroka „odumiranja” sela u kontekstu (post)jugoslovenske migratorne istorije na relaciji između unutrašnjih i spoljašnjih migracija.

Kako smo naglasili, *unutrašnje migracije* podrazumevaju kretanje unutar nacionalnih granica jedne države. S druge strane, pod *spoljašnje migracije* se podvode migracijski tokovi ka inostranstvu, tj. ona kretanja i nastanjivanja koja prelaze nacionalne granice. Do posleratnog perioda, mobilnost stanovništva je bila postojeća, ali ni izbliza intenzivna kao što će postati u drugoj polovini XX veka. Naime, budući da su osnovne ekonomske grane počivale na poljoprivredi i stočarstvu, tako je i najveći deo populacije živeo u ruralnim i neurbanim regijama (Ivanović Barišić 2015, 599). Nedugo po završetku Drugog svetskog rata i dolaskom komunističke partije na vlast, otpočela je intenzivna industrijalizacija jugoslovenske države koja je podrazumevala i izgradnju modernog socijalističkog društva. Donošenjem *Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede* (1947–1951) jugoslovenske vlasti su pretpostavljale da će industrijalizacijom rapidno dostići ideal ekonomski savršenog društva, te je akcenat bio na stihijskom otvaranju fabrika i to najviše u domenu „teške industrije” (Dobrivojević 2009, 104; Kukić & Nikolić 2020, 83). Iako je veći deo seoske populacije isprva nevoljno (pod silom i/ili izvesnom vrstom prinude) postajalo klasa industrijskih radnika (Dobrivojević 2009, 105), industrijalizacija je uzimala sve više maha, što je dovodilo ne samo do unutrašnjih migracija na relaciji *selo-grad*, nego i do spoljašnjih migracija tj. migracija radne snage u inostranstvo posredstvom *gastarbajter programa* (v. Krstić 2011; Antonijević 2013; Rašić 2022). Šezdesete godine XX veka su predstavljale period intenziviranja i unutrašnjih i spoljašnjih migracijskih tokova u posleratnom periodu: s jedne

---

4 Shvaćene u širem smislu, environmentalne migracije mogu se odvijati unutar nacionalnih granica država ili izvan njih, te mogu i odražavati status migracije kao „privremen” ili „trajan” (Mianabadi et al. 2023, 2). Takođe, u okvirima migranti mogu imati izbeglički status ili započeti novi život u mestu imigracije, stoga, environmentalne migracije ukazuju na fluidnost statusa migranta.

strane stajao je *Maršalov program za obnovu posleratne Evrope* koji je omogućio visok stepen emigracije u inostrane zemlje blagostanja, dok su industrijalizacija i modernizacija „povlačile” masovne migracije u urbane sredine jugoslovenske države. Obe vrste migracijskih tokova najviše su pogodile sela što je dovelo do depopulacije i deagrarizacije ruralnih regija (Ivanović Barišić 2015, 596) usled emigracije znatnog dela radno sposobnog stanovništva. Stoga je period od pedesetih do devedesetih godina XX veka odlikovan izuzetnim stepenom mobilnosti u ovdašnjoj migratornoj istoriji (Ivanović Barišić 2015, 602), kako sistemski regulisanim migracijama u inostranstvo, tako i intenzivnim migriranjem u gradske i prigradske sredine.

Jedan od ključnih fenomena u tom kontekstu predstavlja *migrantski sindrom* koji se poima kao „stanje u kojem se redukuju vrednosti koje se vezuju uz postojeću sredinu, a izbijaju vrednosti ili količina i intenzitet vrednosti koji se mogu zadovoljiti tek u drugoj sredini” (Katunarić 1975, 24 prema Heršak 1985, 10). Preciznije rečeno, migrantski sindrom podrazumeva promenu u kulturnim idealima i načinu življenja, odnosno postavljanje standarda života koji se može ostvariti samo emigracijom iz određene (najčešće seoske) sredine. Može se pretpostaviti da je migrantski sindrom igrao veliku ulogu i u okvirima spoljašnjih i unutrašnjih migracija, te uslovio nove kulturne ideale što je dovelo do lančane emigracije, a potom i do „odumiranja” sela. Tada je postalo evidentno da su sela suočena sa opadanjem populacije, intenzivnim padom nataliteta i „starenjem stanovništva” (Ivanović Barišić 2015, 595; Nikitović 2022, 59–60), a ključni procesi koji uzrokuju takvo stanje jesu upravo industrijalizacija, modernizacija i urbanizacija (v. Hua 2012; Simonić & Vorina 2014).

Novi talas intenzivnih emigracija sa sela nastupio je krajem XX i početkom XXI veka, najpre usled posledica ratnih sukoba i dezintegracije jugoslovenske države što je dodatno intenziviralo emigraciju iz Jugoslavije/Srbije (Lukić 2022, 158). Osim što su pomenute okolnosti motivisale unutrašnje migracije, dominantnije su bile spoljašnje – izbegličke, radne migracije s ratnim karakterom i migracije zasnovane na humanitarnom pravu što je dovelo i do jačanja „starih dijaspora” (v. Bubalo Živković et al. 2014), ali i pojave „novih” u zemljama koje su (kao i Jugoslavija/Srbija) poimane kao tradicionalne zemlje emigracije (v. Reynaud, Nikitović & Tucci 2017; Barać 2022). Po pravilu, ruralna područja bila su najviše pogođena ovim migracijskim procesima (Lukić 2022, 159), te je „[v]išedecenijski pravac unutrašnjih migracija iz ruralnih regija u urbane doveo do dubokih teritorijalnih, hijerarhijskih i strukturalnih disproporcija u sistemu naselja Srbije” (Lukić, Lović Obradović & Stojilković Gnjatović 2023, 246). Međutim, tokom poslednje decenije, započela je intenzivna popularizacija života na selu ili, bolje rečeno, *povratka na selo*. Mehanizam popularizacije seoskog života najpre je sačinjen od medijskih instrumenata (televizija, društvene mreže, multimedijalne platforme poput *YouTube-a*), ali i podržan državnim telima poput Ministarstva za brigu o selu. Ključan događaj za transformaciju migratornih obrazaca predstavljala je pandemija virusa Covid-19, koja je u izvesnoj meri ukazala na potencijal revitalizacije pojedinih ruralnih regija

i stvorila (i dalje slab), ali prisutan „trend” imigracije u pomenuta područja. Tokom pandemijskih restrikcija u urbanim sredinama, sela su se, za mnoge, profilisala kao pogodnija za život, a kao razlozi mogu se navesti: mogućnost rada na daljinu/*online*, niže cene nekretnina i selo kao manje restriktivna i manje naseljena (samim tim i manje stresna?) sredina (Lukić, Lović Obradović & Stojilković Gnjatović 2023, 240). S druge strane, savremeno migratorno stanje Srbije beleži i povratničke migracije iz inostranstva (doduše u malom broju) (v. Antonijević & Rašić 2022; Langović et al. 2024), ali i imigraciju ratnih izbeglica i radne snage iz socioekonomski nepodobnijih zemalja (poput Rusije, Ukrajine, bliskoistočnih i afričkih zemalja), te ovi imigracioni tokovi na bitan način menjaju sociokulturnu i demografsku strukturu populacije u urbanim, ali i u ruralnim i prigradskim regijama.

Naposletku, povratak na selo kao tip migracije sačinjen je iz više migracijskih tipova među kojima najpre dominiraju: a) unutrašnje migracije na relaciji *urbano-ruralno* (URM); b) environmentalne migracije koje podrazumevaju promenu životne sredine i izvestan „beg od urbanog” kao i onoga što život u urbanim centrima „nosi” sa sobom; c) ekonomske migracije koje poseduju snažan neoliberalni karakter i favorizuju odlazak na selo kao preduslov za stvaranje samostalnog biznisa koji je najčešće vezan za tipičnu seosku ekonomiju tj. poljoprivredu i stočarstvo. O *povratku* na selo ne možemo nužno govoriti kao o povratničkim migracijama, najpre jer imigranti u seoskim sredinama ne moraju imati seosko poreklo. Semantika ovog pojma u sebi sažima esencijalizaciju „narodnog” i etnonacionalnog identiteta koji je, u romantičarsko-prosvetiteljskoj perspektivi, uvek lociran na selu kao mestu lišenom „pogubnih” uticaja grada, modernizacije, industrijalizacije i sličnih, u ovoj perspektivi, negativno okarakterisanih procesa. Na semantičkoj ravni, *povratak na selo* podrazumeva da su svi pripadnici srpske etnonacionalne grupacije „sa sela”, a sama sintagma favorizovana je u medijima. Naime, tokom prethodne decenije u medijskom i javnom diskursu su sve prisutniji narativi o pojedincima (i njihovim porodicama) koji imigriraju u seoske regije čime se stvara opšta pretpostavka o sve većoj i intenzivnijoj imigraciji u ruralne sredine. Emisije *Povratak na selo* (RTV), *U selu živim u selu radim* na (TV Fruška gora) i *Novi početak* (RTS u saradnji sa Ministarstvom za brigu o selu) samo su neki od primera medijske popularizacije života na selu. Pored toga, neretki su i *YouTube* kanali, grupe na društvenim mrežama, te pojedinci (influenseri) koji popularizuju život na selu. Iako urbano-ruralne migracije predstavljaju izvestan trend u brojnim državama (Jonczy et al. 2021), migracije u gradove su i dalje znatno dominantniji obrazac unutrašnjih migracija. Međutim, njihova oprirodnošćenost (i potencijalan poguban uticaj po poljoprivrednu ekonomsku sferu) postavljaju ih kao podrazumevane, te se migracije u sela (ili manje urbane predele) predstavljaju senzacionalnije i pompeznije, pored toga što predstavljaju strategiju revitalizacije poljoprivredne ekonomske sfere. Među ključnim uzrocima ovog migracijskog fenomena mogu se mapirati: a) environmentalni faktori (prenaseljenost, buka, stres, zagađen vazduh), b) ekonomski faktori ustanovljeni na *cost-benefit* logici,

te stoga predstavljaju izvesnu ekonomsku priliku za razvoj preduzetništva/biznisa; c) romantizacija etnonacionalnih i folklornih ideala vezanih za selo – jak ideološki predznak vezan za dominantan sistem vrednosti na selu, ritam života, tradicionalnost, kontakt s prirodom, vaspitanje potomstva i sl.

III Strateški okvir „povratka na selo” u Republici Srbiji

U kontekstu ruralnog razvoja, pristupi migracijama izazvanim ekološkim faktorima se ne prepoznaju direktno na nivou javnih politika, međutim, migracije iz urbanih u ruralne sredine se obrađuju kroz šire politike ruralnog razvoja koje teže revitalizaciji i razvoju seoskih područja. Savremene politike ruralnog razvoja predstavljaju preokret u odnosu na politike industrijalizacije iz sredine XX veka. Dok su ranije politike bile usmerene ka preseljenju stanovništva iz sela u gradove radi razvoja industrije, sada se promoviše povratak u ruralne sredine. Promocija povratka u ruralne sredine usmerena je ka *demografskoj obnovi* i revitalizaciji područja pogođenih depopulacijom i senilizacijom stanovništva, što je izražen problem ne samo u selima, već i u mnogim gradovima u Srbiji.

Republika Srbija je uređena kao parlamentarna demokratska republika u kojoj je vlast podeljena na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Narodna skupština Republike Srbije (NSRS) predstavlja najviši zakonodavni organ. Izvršnu vlast vrši Vlada Republike Srbije, koja trenutno obuhvata 25 ministarstava uključujući Ministarstvo za zaštitu životne sredine, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstvo za brigu o selu⁵. Sudsku vlast čine Ustavni sud sa 15 sudija koje bira NSRS, redovni sudovi i tužilaštvo. U okviru NSRS kao stalna radna tela deluju Odbor za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu⁶ i Odbor za zaštitu životne sredine⁷. Ovi odbori imaju zadatak da razmatraju zakonske predloge i druge akte, prate implementaciju politika i zakona koje sprovodi Vlada Republike Srbije. U Vladinim okvirima, mandat za poljoprivredu i ruralni razvoj pripao je Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, a, kao što je u uvodnom delu navedeno, 2020. godine osnovano je Ministarstvo za brigu o selu. Osnivanje Ministarstva za brigu o selu označilo je prekretnicu u institucionalnom pristupu ruralnom razvoju u Srbiji. Naime, ovo ministarstvo je specijalizovano za praćenje životnih uslova u ruralnim oblastima i predlaganje konkretnih mera za unapređenje kvaliteta života u selima. Aktivnosti ministarstva uključuju podsticanje migracija ka selima kroz različite programe,

5 Zvanični sajt Republičkog sekretarijata za zakonodavstvo. Dostupno na: <https://www.rsz.gov.rs/lat/linkovi-ministarstva.html>

6 Zvanični sajt Narodne skupštine Republike Srbije. Dostupno na: <http://www.parlament.gov.rs/aktivnosti/narodna-skupstina/radna-tela/odbori,-pododbori,-radne-grupe.2395.html>

7 Zvanični sajt Narodne skupštine Republike Srbije. Dostupno na: <http://www.parlament.gov.rs/aktivnosti/narodna-skupstina/radna-tela/odbori,-pododbori,-radne-grupe.2388.html>

poput dodele bespovratnih sredstava za kupovinu nekretnina u ruralnim područjima, očuvanje kulturnih i tradicionalnih vrednosti sela, kao i unapređenje infrastrukture⁸.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede odgovorno je za upravljanje državnim poslovima koji uključuju, između ostalog, razvoj strategija i politika za poljoprivredni sektor i prehrambenu industriju, proizvodnju i analizu poljoprivrednog tržišta, kao i za podsticanje poljoprivredne proizvodnje, savetodavne usluge u poljoprivredi i inspeksijski nadzor⁹. Ministarstvo za brigu o selu je zaduženo za praćenje uslova života u ruralnim područjima, te predlaganje mera za unapređenje životnih i radnih uslova u selima, kao i za očuvanje seoskih tradicija i kulturnog života¹⁰. Na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine, u skupštinskom okviru funkcioniše Odbor za poljoprivredu, dok je Sekretarijat za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivrede zadužen za poljoprivredu i ruralni razvoj na nivou pokrajinske izvršne vlasti.

Kao deo šireg institucionalnog okvira koji obuhvata različite aspekte ruralnog razvoja ističe se Strategija za mlade u Republici Srbiji za period od 2023. do 2030. godine koja prepoznaje značaj podsticanja migracija ka ruralnim sredinama. U okviru strategije, poseban akcenat je stavljen na obezbeđivanje podrške mladima kroz različite mere i olakšice koje bi omogućile mladima da se osamostale, uključujući i migracije ka selima. Strategija predviđa subvencije i druge vidove podrške mladima kako bi se podstakla revitalizacija ruralnih sredina¹¹.

Jedna od mera koje su predviđene pomenutom strategijom jeste *Program bespovratnih sredstava za kupovinu seoske kuće sa okućnicom* koji sprovodi Ministarstvo za brigu o selu. Naime, program je namenjen podsticanju migracija ka ruralnim sredinama. Cilj ovog programa je da podrži revitalizaciju sela kroz *demografsku obnovu*, razvoj poljoprivrede i preduzetničkih aktivnosti, te da utiče na poboljšanje kvaliteta života na selu¹². Program omogućava mladim parovima, porodicama, samohranim roditeljima i pojedincima koji nisu stariji od 45 godina da konkurišu za bespovratna sredstva u iznosu do 1.200.000 dinara za kupovinu seoske kuće sa okućnicom. Kuće koje se mogu kupiti ovim

---

8 Zvanični sajt Ministarstva za brigu o selu. Dostupno na: <https://mbs.gov.rs/ministarstvo/o-ministarstvu/>

9 Član 5 Zakona o ministarstvima. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ministarstvima.html

10 Član 23 Zakona o ministarstvima. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ministarstvima.html

11 *Strategija za mlade u Republici Srbiji za period od 2023. do 2030. godine*, „Službeni glasnik RS”, br. 9/2023. Dostupno na: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2023/9/1/reg>

12 *Uredba o utvrđivanju programa dodele bespovratnih sredstava za kupovinu seoske kuće sa okućnicom na teritoriji Republike Srbije za 2024. godinu*. Dostupno na: <https://arhiva.mbs.gov.rs/doc/konkursi/kuce2024/1-uredba-o-utvrđivanju-programa-dodele-bespovratnih-sredstava-za-kupovinu-seoske-kuce-sa-okucnicom-na-teritoriji-republike-srbije-za-2024.-godinu.pdf>

sredstvima nalaze se u ruralnim područjima van gradskih i prigradskih naselja, a moraju ispunjavati osnovne uslove za život, poput pristupa vodi, struji i kanalizaciji ili septičkoj jami. Prijava za sredstva mora biti podneta u saradnji sa lokalnom samoupravom, koja potvrđuje ispunjenost uslova za kupovinu nekretnine. Sredstva se dodeljuju putem konkursa, a prioritet imaju prijave podnete prema redosledu pristizanja dok se ne potroše budžetska sredstva. Subvencije nisu namenjene za opremanje kuća niti za plaćanje poreza na imovinu, već isključivo za kupovinu nekretnina.

U aprilu 2024. godine Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo, raspisao je konkurs za dodelu sredstava za podršku mladima u ruralnim područjima u AP Vojvodini¹³. Cilj ovog konkursa je bio demografska obnova ruralnih područja AP Vojvodine radi podsticanja ostanka mladih u ruralnim područjima, odnosno njihovog povratka iz gradova. Prema uslovima konkursa, mladi poljoprivrednici stariji od 18, a mlađi od 40 godina, koji su se prvi put registrovali kao nosioci poljoprivrednih gazdinstava nakon 1. aprila 2023. godine, imali su pravo da konkurišu. Predviđeno je da bespovratna sredstva pokrivaju do 90% od ukupnih prihvatljivih troškova investicija, bez uračunatog poreza na dodatu vrednost. Visina sredstava po pojedinačnim prijavama iznosila je između 500.000 i 1.500.000 dinara. Podsticaji su bili namenjeni isključivo za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava, poput podizanja novih višegodišnjih zasada voća, hmelja i vinove loze, kao i podizanje platenika za proizvodnju povrća, voća i rasada. Konkurs je obuhvatao različite sektore poljoprivredne proizvodnje, uključujući stočarstvo, voćarstvo, pčelarstvo i povrtarstvo, te je omogućio mladima da koriste sredstva za unapređenje proizvodnih kapaciteta, kao što su nabavka opreme za berbu, pakovanje i označavanje proizvoda.

Iako su migracije iz urbanih u ruralne sredine integrisane u strateške okvire, postavlja se pitanje koliko su ti programi efikasni u postizanju dugoročnih ciljeva. Revitalizacija seoskih područja ne može zavisiti samo od ekonomskih podsticaja, već je neophodno da se uzmu u obzir i širi faktori koji utiču na svakodnevni život u tim sredinama. Odluke mladih o povratku u ruralne sredine oblikovane su nizom društvenih i identitetskih faktora, uključujući društvene odnose, percepciju kvaliteta života i individualne težnje. Pitanje koliko su ove mere zaista „održive“ ostaje otvoreno, jer nisu jasno definisani mehanizmi koji bi pratili uticaj i promene u kvalitetu života. Takođe, postoji neizvesnost u vezi sa time koliko su mladi, koji su ključni subjekti ovih programa, spremni da prihvate život u ruralnim sredinama, s obzirom na izazove koje donosi selidba iz urbanih centara.

---

13 Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo, „Konkurs za dodelu sredstava za podršku mladima u ruralnim područjima u AP Vojvodini u 2024. godini”. Dostupno na: <https://psp.vojvodina.gov.rs/konkurs-za-dodelu-sredstava-za-podrsku-mladima-u-ruralnim-podrucjima-u-ap-vojvodini-u-2024-godini/>

IV Povratak na selo kao ideološki koncept

Prethodna dva aspekta savremene favorizacije sela kao mesta za život su najvećim delom oslonjena na praktične faktore, a sada ćemo se fokusirati na ideju o *ugroženim* vrednosnim sistemima i analizu metanarativa o *plemenitom* „seoskom životu”. Iako svesni da se praktični i ideološki razlozi za povratak na selo prepliću, smatrali smo da je neophodno da distinktivni element u modernim tendencijama ka selu u Srbiji istaknemo kroz ponovno postavljanje ovako podeljenih faktora. Ideologija koja stoji iza savremenog poziva za povratak u selo mora se izdvojiti kao indikator motiva iza praktičnog delovanja.

Koncept povratka na selo u domaćem diskursu razumemo kao ponovno okretanje „prirodnom” i tradicionalnom načinu života, koji se u romantizovanoj predstavi prošlosti poistovećuju i međusobno dopunjuju. Ova ideološka postavka predstavlja odgovor na sve percepirane nedaće modernog sveta koji se karakteriše kao veštački i otuđen. Kako bismo postavili teorijski okvir za adekvatnu antropološku analizu moramo se detaljnije pozabaviti konceptima prirode i tradicije u pomenutom kontekstu, te razlozima selektivne i romantičevane upotrebe prošlosti.

Iako je često podrazumevana, definicija prirode zavisi od kulturnog i istorijskog konteksta (Ellen 2004, 103). Ona služi kao možda najrasprostranjenija konstrukcija kojom se organizuje percepcija sveta (Williams 1976; Thomas 1983 prema Campbell 2005, 286). Vilijams (Williams 1980) opisuje tri moguća značenja prirode koja su ipak veoma povezana: (1) osnovna kakvoća ili karakter nečega (nečija ili priroda nečega); (2) urođena sila koja usmerava svet (prirodni proces, priroda je tako uredila); (3) spoljni, materijalni svet sam po sebi (realnost u celini, priroda oko nas). Poslednje značenje se može dodatno podeliti na prirodni svet koji ne uključuje ljude i delove promenjene ljudskim delovanjem (artefakti) ili prirodu koja uključuje i ljude te smatra i njihovo delovanje prirodnim. Istraživačko iskustvo pokazuje nam da ni pojedinačni narativi ni kolektive ontologije ne koriste neko od ovih značenja dosledno i isključivo, već se ona prepliću prema potrebi argumenta u vezi sa ponašanjem koje je potrebno sankcionisati ili motivisati (Ćuković 2023, 2024).

Upravo u ovom aspektu leži važnost koncepta prirode kao ideološke osnove, te ideologiju ovde posmatramo kao skup ideja, verovanja i vrednosti koje oblikuju način na koji ljudi tumače svet oko sebe i deluju u njemu. Posmatramo ideološke postavke ne samo u kontekstu apstraktne konstrukcije uma, već i duboke ukorenjenosti u društvenom, političkom i kulturnom diskursu. U okviru definicija kulture najviše citiranih u antropologiji (Marx & Engels 1975, Gertz 1973) postoji tendencija da se ideološki svetonazor odvajaju od realnog svetonazora, kao da je iskrivljeni pogled na stvarnost – što nije relevantno za našu analizu. Ovde posmatramo ideologiju iza imperativa o povratku na selo kao samo jednu od mnogih perspektiva, ne verifikujući logiku iza objašnjenja koja je sačinjavaju.

Povratak prirodi kao povratak korenima i tradiciji deo je šireg talasa globalne retradicionalizacije ili antimodernizma (Gaweda 2018, Lavrič et al. 2019, Brini et al. 2021), što se može razumeti kao društvena (i naučna) reakcija na nerešene probleme stvarnosti u aktuelnom ideološkom modelu (Leroy & Tatenhove, 2000, 189). Stoga, uzimajući u obzir da modernost nije mogla da reši pandemiju, rat, glad, bolesti, a ugrožava i osnovne predušlove za ljudski život poput vode, vazduha i zemlje, mnogi se ne mogu odupreti zaključivanju da je ranije bilo bolje, jer se drugačije živelo (Ćuković 2023).

Koncept povratka prirodi je konzervativan, jer se odnosi održanje prirodnog poretka i tradicionalnog načina života za koje se smatra da stoje u harmoniji. U očuvanju tog poretka priroda figurira kao moralno merilo, čime su označene inherentno vrednosno pozitivne stvari koje stoje u opoziciji sa veštačkim i negativnim. Ova distinkcija se široko primenjuje u svim oblastima života, kada razmišljamo o medicinskim tretmanima, sportskim rezultatima, hrani, političkim izborima, ratovima i putovanjima – sve više se oslanjamo na pitanje da li je nešto prirodno. Prirodno, u tom kontekstu, predstavlja nešto što zadržava svoj osnovni oblik, autentično, neizmenjeno i u skladu sa svojom suštinom (Ćuković 2023). Ideološke i političke borbe za legitimizaciju manjinskih i diskriminiranih identiteta takođe se oslanjanju na argument svoje prirodnosti, kako bi dobili šire priznanje¹⁴.

U pogledu konkretne teme naše analize, narativi koje istražujemo fokusiraju se na definisanje problema modernog doba u navedenim aspektima i praktičnih predloga za „povratak prirodi” i život „izvan sistema”. Osnovna premisa je da je savremeni pojedinac u opasnosti. Taj pojedinac je izgubljen, lišen sposobnosti da živi ispunjen život. On je mentalno oslabljen, prisiljen na konzumiranje i potrošnju, a nesposoban za proizvodnju, jer je indoktriniran od strane velikih korporacija i globalnog ekonomskog sistema. Sposobnost nezavisnog života mu je oduzeta otuđivanjem znanja. Ali ovaj savremeni pojedinac može promeniti stvari postajući nezavisan i slobodan, odbijajući da konzumira proizvode i sadržaje koji stvaraju zavisnost od širih predatorskih sistema (Ćuković 2024). Nezavisnost i sloboda mogu se ostvariti kroz povratak na prirodnija mesta, kao što se percipira da je (srpsko) selo. Gradovi, i urbana okolina uopšteno, su mesta koja su antiteza prirodnim lokalitetima. Povećana ljudska aktivnost je učinila urbana mesta jednako opasnim kao što su nekada divlji prirodni prostori bili (Ćuković 2023). Selo u okviru ideologije koju analiziramo predstavlja zlatnu sredinu odnosa između ljudi i njihovog okruženja.

Urbana sredina se globalno smatra vrlo kompleksnim mestom, velike potrošnje i energetske potrebe – u okviru environmetalističkog diskursa. Jedna od strategija postavljenih u okviru nezvaničnih, ali vrlo uticajnih environmetalističkih struja naziva se Veliko pojednostavljenje¹⁵ (eng. *Great simplification*)

14 Ovo je reaktivna strategija koja zapravo odgovara na logičku grešku u diskriminatornim narativima. Ta logička greška se zove „argument prirodnosti” i govori o tome da ako nečega nema u prirodi, ono ne može biti dobro (Alves 2020).

15 „Veliko pojednostavljenje” se odnosi na koncept u kontekstu društvene i ekonomske transformacije, posebno u vezi sa održivošću i granicama rasta. Popularizovao ga je autor i

i podrazumeva imperativ menjanja životnog stila u smislu pojednostavljenja ljudskih potreba. Ova strategija proizilazi iz uverenja da je energetski talas koji su ljudi dobili otkrićem nafte bio izuzetak, a ne pravilo u istoriji čovečanstva i da sada kada su zalihe na kraju ne možemo da priuštimo da održavamo svet koji smo na osnovu ovog energetskog poleta kreirali. Taj jednostavniji život je ekonomski pandan onome što nazivamo život na selu.

Percepcija „ljudi sa sela” u javnom diskursu u proteklih nekoliko godina naglo se preokrenula, i može se reći da je analogna antropološkom razumevanju istraživanih u okviru predindustrijskih zajednica. Od evolutivno nazadnih, nerazvijenih, neobrazovanih „ljudi sa sela” postali su plemeniti, neiskvareni, autentični. U toj percepciji vrlo važnu ulogu ima set vrednosti koji bi se mogao opisati kao kolektivistički, formiran suprotno individualističkom urbanom svetozoru.

Kolokvijano, set vrednosti čoveka sa sela u javnom diskursu prepoznat je pod nazivom „porodične vrednosti”. Ključ razumevanja porodičnih vrednosti jeste definisanje vrednosti kao „trajnijih standarda” pomoću kojih, po mišljenju Zagorke Golubović, „procenjujemo važnost određenih pojava ili ideja, upoređujući različite alternative i opredeljujući se za one koje smo, najčešće pod uticajem svoje kulture, skloni da prihvatimo kao poželjnije, odnosno vrednije” (Golubović 1981, prema Stjepanović-Zaharijevski i Gavrilović 2009 198, 24). Ovaj termin je korišćen u istraživanju tranzicije i promene društvenih okolnosti u Republici Srbiji (Pavlović 2007), ali je svoju učestaliju i isključivo pozitivno konotiranu upotrebu doživeo u okviru populističkih i konzervativnih političkih kampanja¹⁶, implicirajući harmoničan red, jasno izražene uloge, važnost podređenosti autoritetu i kolektivu i nesebičnost.

Porodični život u okviru narativa o važnosti povratka na selo figurira kao najprirodniji način života. Izlaženje iz okvira tradicionalno postavljenih uloga u vezi sa identitetskim odrednicama (rod, starost) je primamljiv ali pogrešan korak, kako se smatra u ovom narativu, jer otuđuje od autentičnosti. Naročito upućen mladim naraštajima, poziv povratku idealnom tradicijskom modelu

---

istraživač Džon Majkl Grir (John Michael Greer) koji o toj ideji govori u svojoj knjizi „Ekotehnička budućnost” (2009). Koncept sugerise da će, pošto se društva suočavaju sa iscrpljivanjem resursa i ekološkim izazovima, doći do neophodnog pojednostavljenja načina života i ekonomije, udaljavajući se od složenih sistema koji se oslanjaju na obilna fosilna goriva. Grir tvrdi da ovo pojednostavljenje nije samo pad, već može dovesti do održivijeg i otpornijeg načina života. Kontekst ovog koncepta je često uokviren u okviru diskusija o vrhuncu nafte, klimatskim promenama i potrebi za prelaskom na održivije prakse.

16 Samo neki od naslova koji sadrže ovu ključnu reč u domaćim medijima: „Šapić: Boriću se za porodične vrednosti do poslednjeg atoma snage” (*Tanjug*, 2023); „Đurđević: Trudiću se da se očuvaju porodične vrednosti, talas dekandencije dolazi sa Zapada”, (021, 2024); „SVIMA ŽELIM SREĆU” Nikola Šobot uvjeren da će Banjaluka izabrati PORODIČNE vrijednosti, obrazovanje i struku” (*Srpska info*, 2024). Navedeni tekstovi dostupni na sledećim linkovima: <https://www.tanjug.rs/srbija/politika/61555/sapic-boricu-se-za-porodicne-vrednosti-do-poslednjeg-atoma-snage/vest>; <https://www.021.rs/Info/komentari/374274>; <https://srpskainfo.com/svima-zelim-srecu-nikola-sobot-uvjeren-da-ce-banjaluka-izabrati-porodicne-vrijednosti-obrazovanje-i-struku/>.

nuklearne porodice je predstavljen kao rešenje za mnoge probleme modernog čoveka. Environmentalni i ekološki problemi, koji su u okviru ovog narativa posledica isključivo imperijalnih tendencija velikih sila i korporacija, mogu se rešiti samo odolevanjem uticajima vrednosti koje sa ovom vrstom kolonijalizma bivaju nametnute.

Narativi koji održavaju diskurs favorizacije života na selu kao enviromentalnog imperativa, održavaju se i u mejnstrim i alternativnim medijima. Kao što je rečeno u poslednjem pasusu prvog dela ovog rada, eksplicitni i direktni ideološki sadržaji mogu se pronaći najpre da društvenim mrežama i kao tema individualnih stvaraoca internet sadržaja. Drugi deo rada pokazuje implicitnu favorizaciju kroz institucionalizaciju, kao željeni pravac glavnih aktera političkog upravljanja u Republici Srbiji. Diskurzivna analiza ovih retorika i metafora koje se u okviru njih pojavljuju jeste naredni zadatak istraživanja koncepta i fenomena „povratak na selo”.

V Zaključak

U radu smo nastojali da mapiramo i kontekstualizujemo migratorni, strateški i ideološki aspekt povratka na selo, najpre ukratko rekonstruišući kontekst unutar kog su se odigravale industrijalizacija, depopulacija i deagrarizacija – procesi koji su usloveli „odumiranje” ruralnih regija. Povratak na selo kao migratorni koncept predstavlja kompleks više različitih tipova migracija, najpre unutrašnjih migracija na relaciji urbano-ruralno koje bivaju motivisane ekonomskim prilikama, uslovima životne sredine i okruženjem, te ideološkim motivacijama koje uporište imaju u medijskom diskursu i strateškom delanju državnih tela. Tim putem, analizirani su strateški okviri unutar kojih se urbano-ruralne migracije tretiraju kroz šire politike ruralnog razvoja radi revitalizacije i razvoja seoskih regija. U ovim okvirima, ključne su strategije i programi za mlade u kojima se mladi bračni parovi, porodice i pojedinci postavljaju kao ključni akteri programa zarad „podmlađivanja” populacionog proseka starosti u ruralnim regijama. Budući da se mladi generalno percipiraju kao radno najaktivnija i najsposobnija grupa, ekonomski karakter ovih strategija i programa je očigledan. Međutim, zapaženo je da mnogi od ciljeva ovih mera nisu jasno defisani, te da i pitanje motivacije mladih za povratak na selo nije dovoljno tretirano u sociokulturnom smislu, kao i da prenebregava brojne kontekstualne faktore koji motivišu mlade na život u urbanim centrima. Naposljetku, kako su migracije u urbana područja tokom socijalističkog perioda bile ideološki motivisane, tako se i povratak na selo javlja kao ideološki koncept koji reprezentuje „prirodan” i tradicionalan seoski način života. Pomenuti koncept je prožet romantičarskim i konzervativnim povezivanjem identiteta, tradicije, porodičnih vrednosti i „prirode”, a selo se javlja ne samo kao secište navedenih koncepata, nego i kao arena za borbu protiv modernosti i njenih pošasti.

Stoga se povratak na selo može pozicionirati u globalnu environmentalističku struju koja pojedinca okreće „prirodi”, jednostavnosti i autentičnosti. Naposljetku, ove prakse ukazuju na esencijalističke i romantizovane predstave o prirodi, prirodnosti, te biologizaciji identiteta, tradicije i onoga što se poima prirodnim tj. „normalnim”. Tako skrojene, one predstavljaju plodno tle za političke agende u performativnim pokušajima saniranja duboko ukorenjenih socioekonomskih problema.

Literatura:

- Alves, Mariana. 2020. The Natural Fallacy in a Post-Truth era: A perspective on the natural sciences permeability to values. *EMBO Reports* 21(2). DOI: <https://doi.org/10.15252/embr.201949859>
- Antonijević, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo: antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.
- Antonijević, Dragana and Miloš Rašić. 2022. Return of Labour Migrants to Serbia: Realistic Expectations or Wishful Thinking?. *Issues in Ethnology and Anthropology* 17(4): 1239–1264. DOI: <https://doi.org/10.21301/eap.v17i4.6>
- Barać, Lazar. 2022. Extracomunitari al modo serbo: konceptualizacija termina srpski ekstracomunitari kao imenitelja srpskih radnih migranata u italijanskoj pokrajini Vičenca. *Etnološko-antropološke sveske* 33(22): 81–96.
- Brettell, Caroline and James Hollifield (eds). 2023. *Migration Theory: Talking across New Disciplines*. New York and London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003121015-1>
- Brini, Elisa, Mariya Lenko, Stefani Scherer & Agnese Vitali. 2021. Retraditionalisation? Work patterns of families with children during the pandemic in Italy. *Demographic research* 45(31): 957–972.
- Bubalo Živković, Milka, Bojan Đerčan, Tamara Lukić and Gordana Jovanović. 2014. Moving to the Welfare Countries: Emigrants from Serbia 1961–2002. *European Researcher* 71(3–2): 581–594. DOI: <https://doi.org/10.13187/issn.2219-8229>
- Campbell, Ben. 2005. Changing Protection Policies and Ethnographies of Environmental Engagement. *Conservation and Society* 3(2): 280–322.
- Ćuković, Jelena. 2023. „The environment in the narratives of eco-activists”. In *Anthropology of future*, edited by Bojana Bogdanović, 203–223. Belgrade: Ethnographic institute SASA.
- Ćuković, Jelena. 2024. Ideologija povratka prirodi, zapadna Srbija kao studija slučaja. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 72 (1): 228–248.
- Dobrovojević, Ivana. 2009. `Svi u fabrike!` Instant industrijalizacija u Jugoslaviji 1945–1955. *Istorija 20. veka* 2009(2): 103–114.
- Ellen, Roy. 2004. „The cognitive geometry of nature: a contextual approach”. In *Nature and society: anthropological perspectives*, edited by Philippe Descola and Gísli Pálsson, 103–125. New York and London: Routledge.
- Gaweda, Barbara. 2018. „Retraditionalization’ and Sacralization of ‘Worldview Matters’: The Politics of Values in Eastern Europe.” Paper at the Workshop “The Politics of

- Values: Actors, Institutions, and Dynamics in the 21st Century' at the ECPR Joint Sessions of Workshops, Nicosia, Cyprus, 10–14.4.2018.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Greer, John Michael. 2009. *The Ecotechnic Future: Envisioning a Post-Peak World*. Gabriola: New Society Publishers.
- Hägerstrand, Torsten. 1973. „On the definition of migration”. *Rapporter och Notiser* 9: 63–72.
- Heršak, Emil. 1985. „Poslijeratna migracijska perspektiva Evrope”. *Migracijske teme* 1: 5–20.
- Hua, Qin. 2012. Environmental Effects on Rural-to-Urban Migration in China. *Chinese Journal of Population Resources and Environment* 10(3): 9–17. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10042857.2012.10685096>
- Hunter, Lori and Raphael Nawrotzki. 2016. „Migration and the Environmet”. In *International Handbook of Migration and Population Distribution*, edited by Michael J. White, 465–484. Dordrecht: Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-017-7282-2_21
- Ivanović Barišić, Milina. 2015. Migracije selo-grad u drugoj polovini 20. veka u Srbiji. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 63(3): 595–608. DOI: <https://doi.org/10.2298/GEI1503595I>
- IOM (International Organization for Migration). 2019. *International Migration Law: Glossary on Migration*. Geneva: IOM.
- Jończy, Romuald, Przemysław Śleszyński, Alicja Dolińska, Michał Ptak, Justyna Rokitowska-Malcher, and Diana Rokita-Poskart. 2021. „Environmental and Economic Factors of Migration from Urban to Rural Areas: Evidence from Poland”. *Energies* 14: 8467. DOI: <https://doi.org/10.3390/en14248467>
- Kaushik, Himani. 2021. Theories and Typologies of Migration: An Overview. *The IUP Journal of International Relations* 15(1): 13–22.
- Krstić, Marija. 2011. Dijaspora i radnici na privremenom radu u inostranstvu: osnovni pojmovi. *Etnoantropološki problemi* 6(2): 295–318.
- Kukić, Leonard and Stefan Nikolić. 2020. „Regional industrialization in Yugoslavia”. In *An Economic History of Regional Industrialization*, edited by Bas van Leeuwen, Robin C. M. Philips and Erik Buyst, 79–100. London and New York: Routledge and Taylor & Francis Group.
- Langović, Milica, Danica Đurkin, Filip Krstić, Marko Petrović, Marija Ljakoska, Aleksandar Kovjanić, and Sandra Vukašinović. 2024. „Return Migration and Reintegration in Serbia: Are All Returnees the Same?”. *Sustainability* 2024, 16, 5118. DOI: <https://doi.org/10.3390/su16125118>
- Lavrič, Miran, Danijela Gavrilovic, Ivan Puzek & Rudi Klanjšek. 2019. „Values and Value Shifts in Four Countries of South-East Europe: Retraditionalization, Erosion of Trust and the Decline in Public Morality”. *Facta Universitatis Series Philosophy Sociology Psychology and History* 18(2): 55–66. DOI: <https://doi.org/10.22190/FUPSPH1902055L>
- Leroy, Pieter and Jan van Tatenhove. 2000. „Political Modernization Theory and Environmental Politics”. In *Environment and Global Midernity*, edited by Gert Spaargaren, Arthur Mol & Frederik Buttel, 187– 208. London: SAGE Publications.

- Lukić, Vesna. 2013. Population trends in Serbia and the implications for settlement system. *Forum geografic* 12: 67–74. DOI: <https://doi.org/10.5775/fg.2067-4635.2013.070.i>
- Lukić, Vesna. 2022. „Migration and Mobility Patterns in Serbia”. In *The Geography of Serbia: Nature, People, Economy*, edited by Emilija Manić, Vladimir Nikitović and Predrag Đurović, 157–167. Springer
- Lukić, Vesna, Suzana Lović Obradović and Jelena Stojilković Gnjatović. 2023. Did Covid-19 Pandemic Change Internal Rural Migration Patterns in Serbia?. *Erdkunde* 77 (3): 233–249. DOI: <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2023.03.04>
- Mianabadi, Ameneh, Kamran Davary, Hojjat Mianabadi, Mahdi Kolahi and Erik Mostert. 2023. „Toward the development of a conceptual framework for the complex interaction between environmental changes and rural-urban migration”. *Frontier. Water* 5: 1–13. DOI: <https://doi.org/10.3389/frwa.2023.1142307>
- Millock, Katrin. 2015. „Migration and Environment”. *The Annual Review of Resource Economics* 7: 14.1–14.26. <https://doi.org/10.1146/annurev-resource-100814-125031>
- Pavlović, Zoran. 2007. „Porodične vrednosti u tranziciji – Srbija u komparativnoj perspektivi”. U *Saradnja škole i porodice*, uredile Nada Polovina i Blanka Bogunović, 40–54. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Petersen, William. 1958. The General Typology of Migration. *American Sociological Review* 23(3): 256–266.
- Rašić, Miloš. 2022. *Zamišljena domovina: klubovi, identitet i integracija srpskih gastarbajtera u Beču*. Beograd: Posebna izdanja Etnografski institut SANU 99.
- Reitsma, René and Dick Vergoossen. 1988. A Causal Typology of Migration: The Role of Commuting. *Regional Studies* 22(4): 331–340. DOI: <https://doi.org/10.1080/003434088123313450101033>
- Reynaud, Cecilia, Vladimir Nikitović and Enrico Tucci. 2017. „Recent Immigration from Serbia to Italy: The Beginning of a New Tradition?”. In *The population of the Balkans at the dawn of the 21st century*, edited by Verica Janeska and Aleksandra Lozanoska, 205–220. Skopje: Institute of Economics – Skopje, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje.
- Simonić, Miro i Antun Vorina. 2014. Migracija iz urbanih naselja u ruralna područja. *Svarog* 9: 98–110.
- Stjepanović-Zaharijevski, Dragana i Danijela Gavrilović. 2010. Identiteti i porodične vrednosne orijentacije na Balkanu. *Sociologija* 52(1): 23–40. DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC1001023S>
- Thomas, Keith. 1983. *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500–1800*. London: Allen Lane.
- Williams, Raymond. 1976. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Harper Collins.

Internet izvori:

- Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo, „Konkurs za dodelu sredstava za podršku mladima u ruralnim područjima u AP Vojvodini u 2024. godini”. Dostupno na: <https://psp.vojvodina.gov.rs/konkurs-za-dodelu-sredstava-za-podrsku-mladima-u-ruralnim-podrucjima-u-ap-vojvodini-u-2024-godini/>

Strategija za mlade u Republici Srbiji za period od 2023. do 2030. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 9/2023. Dostupno na: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/Sl-GlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2023/9/1/reg>

Uredba o utvrđivanju programa dodele bespovratnih sredstava za kupovinu seoske kuće sa okućnicom na teritoriji Republike Srbije za 2024. godinu. Dostupno na: <https://arhiva.mbs.gov.rs/doc/konkursi/kuce2024/1-uredba-o-utvrđivanju-programa-dodele-bespovratnih-sredstava-za-kupovinu-seoske-kuce-sa-okucnicom-na-teritoriji-republike-srbije-za-2024.-godinu.pdf>

Zvanični sajt Ministarstva za brigu o selu. Dostupno na: <https://mbs.gov.rs/ministarstvo/o-ministarstvu/>

Zvanični sajt Narodne skupštine Republike Srbije. Dostupno na: <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-.871.html>

Zvanični sajt Republičkog sekretarijata za zakonodavstvo. Dostupno na: <https://www.rsz.gov.rs/lat/linkovi-ministarstva.html>

Zakon o ministarstvima. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ministarstvima.html

Lazar Barać

Anđelka Živojinović

Jelena Ćuković

Migratory, Strategic and Ideological Aspects of Returning to the Countryside in Contemporary Serbia

Abstract: Returning to the countryside is a complex concept that we frequently encounter during fieldwork, and its presence is becoming increasingly pronounced in public discourse. This paper aims to map and contextualize the migratory, strategic and ideological aspects of returning to the countryside, since environmental migrations, caused by environmental degradation, often serve as a framework for considering rural areas as an alternative to urban life. In the context of the Republic of Serbia, the return to the countryside has been institutionalized through rural development policies designed for demographic renewal and the revitalization of villages. However, the various aspects of returning to the countryside cannot be reduced solely to economic or environmental factors. They are intertwined with ideological narratives that also play a significant role. These narratives depict the countryside as a bastion of „authentic” values. In this respect, rural areas are represented and instrumentalized within a broader discourse of a return to tradition and „nature”, standing in opposition to urbanization and modernization.

Key words: return to the countryside, anthropology, environmental migrations, rural development, strategies, ideology, nature, tradition.